

EESTI HEEGELPITSID

Konspekt

EESTI HEEGELPITSID

Eestis tuleb rahvapäraste pitside valmistamise ja kasutamise jälgi otsida kusagilt XVII saj teisest poolest. Eesti rahvakunsti on tarvitatud pitse peamiselt tanude, õlalinikute, kraede ja käiste, põlled, käterätikute jne äärikaunistustena. Muuseumides olev esemeline materjal näitab, et eesti talunaisten joudis heegeldamisoskus alles 19. sajandi keskel. Arvatavasti tegid eesti neid ja naised esimest tutvust heegelnõelaga mõisas teenides. Selle käsitöökuse puhul viitab saksa mõjudele ka eestikeelne sõna heegeldamine - saksa keeles häkeln.

Mandril on heegelpitse ulatuslikumalt kasutatud masinakultuuri tõusuajal XVIII saj lõpul ja XIX saj algul, vaesunud maaelanike vool linnadesse kui sai suurt hoo. Heegeldama õppimine langes Eestimaal enam-vähem samasse aega, kui rahvarõivas hakkas tasapisi asenduma moerõivaga. Nii ei jõudnudki heegelpits muutuda rahvapäraseks seal, kus rahvariiete kandmine oli juba taandumas. Neis paigus, kus rahvarõivas veel elujõus püsis, õpiti uus tehnika selgeks ja võeti see vanade tavapäraste tehnikate kõrval või asemel kasutusele.

Rahvarõivaste juures on heegelpits asendanud vanemates tehnikates pitse Hiiumaal, Muhumaal, Kihnus ja Setumaal. Seega kõige rohkem on leitud heegelpitsidega esemeid Hiiu-, Muhu-, Kihnu- ja Setumaalt, vaid üksikuid Harju-, Pärnu-, Viljandi-, Tartu- ja Võrumaalt. Eesti rahvuslikud pitsid jagunevad kaheks: **ühevärvilisteks ja mitmevärvilisteks.**

Heegelpitsidega rõivaste kaunistamise järel hakati heegeldama ka kodutekstiile: voodikatteid ja pitsilisi kardinaid. Linaste käterätikute otstesse tehti äärepitse, padjapüüridele vahepitse. Kummuti peale heegeldati linikuid, laudlinad ääristati heegelpitsidega. Ühevärvilised heegelpitsid olid võrguliste pindadega ja heegeldati edasi-tagasi ridadena. Sammaste ja ahelsilmustega heegeldatud tühjade ja täidetud ruutudega võrgustik moodustas geomeetrilisi mustreid, mis tihti sarnanesid vöökirjadega.

Kasutusele võeti hulk täiesti uudseid riideesemeid:

- aluspesu
- ööpesu
- varrukateta alussärgid
- alusseelikud
- pihikud
- öösärgid.

Kõiki neid esemeid kaunistati valge heegelpitsiga.

Heegelpindade mustritest võis sageli välja lugeda mõne sõnapaari või hea soovi (soovis magajale rahulikku und või värvilisi unenägusid).

Vahepitsides kasutati sümmeetriat, lillemuustrilisi heegeldatud vahepitse oli vähe. Ka ornamendid on vahepitsides taktitundeliselt keskteljele kogunenud, ei mingisugust naabreid segada võivat mustri laiutamist servadel!

Ka interjööriis leidsid samal perioodil aset suured muudatused. Kasutusele võeti uued mööbliesemed ning koos nendega ilmusid eesti kodudesse esmakordselt sellised kodutekstiilid nagu voodikatted, kummuti- ja laudlinad, aknakardinad jne.

Valge pitsi heegeldamiseks osteti valge puuvillane keraniit poest. Kasutati ka enda kedratud ja korrutatud peenikest linast lõnga.

Mustrite osas võeti eeskuju mustrilehtedest ja ajakirjadest, kuid kahjuks tõrjusid neis leiduvad rahvusvahelised moed kohalikud mustrid tahaplaanile. Rahvuslikes heegelmustrites on algupäraseid motiive napilt – teada vaid saartelt ja Setumaalt.

Kuni teise maailmasõjani arenes heegeldamistehnika pidevalt edasi. Pärast sõda vaevles heegeldamine materjalide ja vahendite nappuse käes.

Mitmevärvilisi heegeldusi hakati kasutama enamasti Muhus, Kihnus ja Setumaal ning selleks kasutati peenvillaseid lõngu. Mitmevärvilised pitsid heegeldati enamasti värviliste põlled, seelikute, käistealaste kaunistuseks. Ühe pitsi valmistamisel oli kasutusel tihti

mitu erinevat värvi lõngu. Värvidena oli eelistatud sageli roosa, punane, kollane ja roheline. Selleks ajaks, kui heegeldamine Eestimaal hoo sisse sai oli aniliinvärvide kasutamine juba hoo sisse saanud ja seda eriti Muhu saarel. Seega tulid värvidesse juurde erksamad toonid nagu muhu punane, (oranž) muhu roosa (kiperoosa) ja sidruni kollane (miinikollane).

Muhu

Heegeldamine MUHU saarel

Muhu saarel õpiti heegeldama 19. ja 20. sajandi vahetusel, eeskujuks olid mõisa mamslite tegemised ja mustriühikud. Heegeldamist õpiti üksteise juures ja mustreid jagati omavahel ettenäitamise teel. Heegeldamine oli lihtne ja lõbus töö võrreldes töömahuka kudumise ja silmi kurnava ristpiste tegemise kõrval.

Vanemad Muhu pitsid on heegeldatud pikuti ridadena. Kitsaid äärepitse õmmeldi naiste särkide, varrukavärvlite, krae ja õlalapi servale. Tugevalt sakiline pitsiriba kaunistas seeliku alääärt, poolkaarte jadana heegeldatud värviküllane pitsiriba, aga ehtis põlleanalast. 20. sajandi teisel ja kolmandal kümnendil lisati heegelpitsi ka juba silmkoelise nipiga niigi rikkalikule vati dekoorile, koos sidrunkollaste triibuseelikutega kandmiseks heegeldati, aga peenvillasest lõngast reljeefsete rosettidega veste.

Muhu

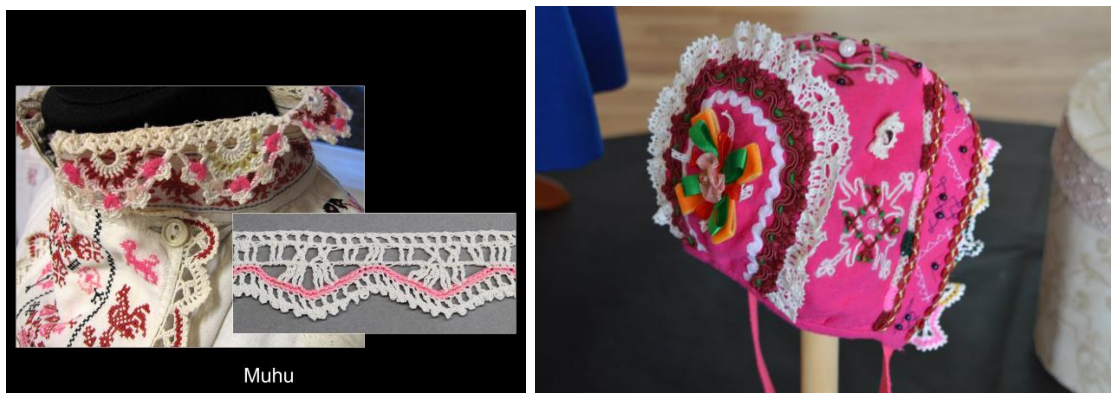
Muhu Island

Kuni II maailmasõjani arenes heegeldamistehnika järjepidevalt edasi. Ent pärast sõda oli nappus nii materjalides kui ka vahendites. Muhulased näitasid nagu ka tavaliselt üles loovat lähenemist ja suurepärast käelist oskust. Heegelpinnad said värvikalt pilkupüüdvad ja nende heegelpitsid peened.

„Muhu pitside hulgas on palju selliseid pitse, mis pealtnäha tunduvad lihtsad, aga lähemal uurimisel selgub, et muhulased on välja nuputanud ülikeerukaid sambarühmi, kuhu ka mõnikord on sisse heegeldatud vingupael (siksakpael)“.

Heegelnõelu toodi linnast, neid sai ka harjuski käest osta või saadi mõisarahvalt kingiks. Muhulaste käsitööoskusi hinnates meisterdati ka heegelnõelu kodusel teel, kas puust või luust. Muhus sai heegelnõel kohapealseks nimeks **eegelduskouk**, sest niiti peab silmustest konksu abil koukima.

Muhus oli naise uuema ülikonna särgi krae ja varrukasuud ääristatud mitmevärvilise heegelpitsiga. Enamasti kasutati valget, roosat ja punast, mõnikord ka rohelist jt. Värvide puuvillast(harvem villast) lõnga. Pruudiülikonna krae ja varrukavärvlid olid kaunistatud kitsa valge heegelpitsiga. Pits heegeldati pikuti, ornament oli rikkalik, äärtipuline, sämbuline.

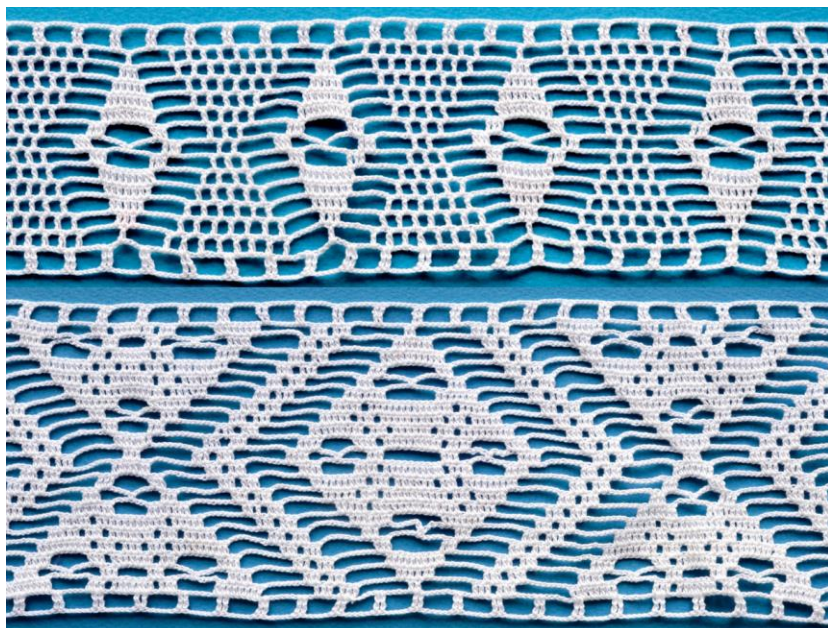

HIUMAA PITSID

19. sajandi lõpul kaunistasid Hiiumaa (Pühalepa) naise käiseid ning põlle ääre- ja vahepitsid. Käiste krae oli ehitatud kitsa äärepitsiga, alläär laia ääre-ja vahepitsiga. Põll oli kaunistatud ääre-ja vahepitsiga. Mida jõukam oli põlle kandja, seda rohkem oli põlles vahepitse. Pitsid olid heegeldatud pikuti valgest niidist.

Hiiu pits on alates 19. sajandist Hiiumaal laialt levinud heegeldamise viis. Pitse iseloomustab ühe rea kaupa heegeldamine (iga rea lõpus katkestatakse niit) ja silma nõ tagant võtmine, mis tekitab pitsi paremale reale reljeefsuse. Samuti iseloomustavad neid pitse pikad ketiread mustris, mis muudavad heegelduse õhuliseks. Selliselt on heegeldatud Reigi ja Pühalepa kihelkonna rahvariiete pitsid.

Hiiumaast kujunes üks neist vähestest maapiirkondadest Eestis, kus see tehnika jõudis jätta jälje kohalike rahvariiete arengusse. Ajastupäraseid, ühe rea kaupa heegeldatud pitsi hakkasid Hiiumaal valmistama peamiselt Pühalepa kandi elanikud. Oskus levis ka lähialadele, kuid pitside mustrid mitte. Pühalepa riietuse rohked pitsid ehk kirjad jäljendavad mõneti vöökirju, milledele sarnaseid heegelmustreid mujal maailmas meile teadaolevalt ei leidu.

Pühalepa kihelkonna põlledel kasutati 5-6, enamasti üksteisest erinevat pitsi, käiste (kahar pluusitaoline riietuse pihaosaga seeliku peal kandmiseks) pihaosas kahte, lisaks veel krae ääre- ja vahepits. Kõik pitsid olid eraldi valmis tehtud ning külgeõmblemine toimus hiljem. Kuna pitsid tehti heast materjalist, arvestati võimalusega neid veel teise eesmärgi küljes kasutada. Põllepistide välisservad heegeldati tihedaks, et rebenemisi vältida.

20. sajandil asendus ühtepidi reakaupa heegeldamine edasi-tagasi heegeldusega ning jämedama heegelnõela ning niidi kasutamise tõttu muutusid pitsid liiga hõredaks ning suuremõduliseks.

19.-20. sajandi vahetusel hakkasid teistegi kihelkondade (Emmaste, Käina) naised-noorikud vabrikupitside asemel kodustehtud heegelpitse kasutama. Riietust kujundati paljuski Pühalepa rõivaste eeskujul, kuid pitside laad jäi erinevaks.

http://www.muuseum.ee/et/muuseumid/eesti_muuseumid/by_state?action=state&state_id=2

Valge linasest niidist heegelpits kaunistas ka **Rõngu** naise põlle alaserva, **Vändra** naised kandsid kurrupaelaga särgikaelusel heegelpitsiga lahtkraed. Alles hiljem hakati heegelpitsi kasutama kogu mandril käterätikute, padjapüüride ja laudlinade kaunistamiseks.

KIHNU

SETU värviline heegelpits

Setu värviline heegelpits moodustab ühe osa Eesti rahvuslikest pitsidest. Rahvasuus mugandatud nimetust setu pits hakati kasutama 19. sajandi keskel kui nimetatud heegelpitsi hakati Setumaal valmistama.

Setud kaunistasid pitsiga setu naise rahvarõiva juurde kuuluvat pealiniku otsa ning rituaalseid esemeid: pühaserätte ja pulmades kasutatavaid mõrsja suurätte ning käterätte.

Värvilise setu pitsi eelkäijaks oli punase- ja valgekirju niplispits, mida kasutati eelnimetatud esemete kaunistamisel.

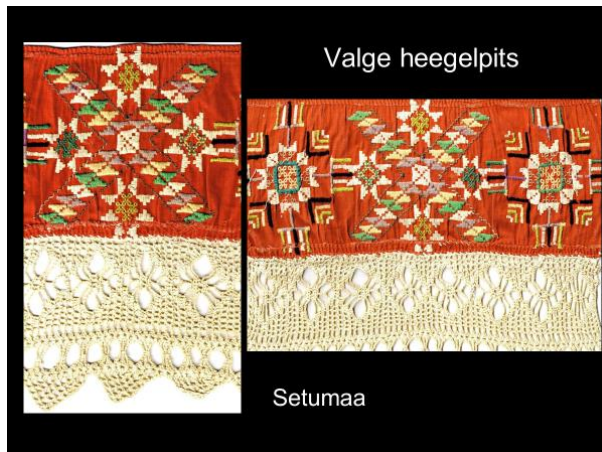

Setumaa

Setumaa

19. sajandi keskel asendus niplispits heegeltehnikas valmistatud mitmevärvilise pitsiga, mille valmistamine on tunduvalt lihtsam. Esimesed heegelpitsid olid samuti punase- ja valgekirjud, materjaliks endiselt puuvillane ja linane niit

Punane oli eluvärv. Valge tähendusi on mitmeid: valgus, seaduslikus, kokkukuuluvus, traditsioon, leinavärv, ühendus teispoolega. Pitside mustrid olid esialgu üsna lihtsad, heegeldati piki- ja põikiridadena ning need olid kuni 8 cm laiused. Kuju poolest olid pitsid ühtlase, sakilise või kaarja äärega.

Hiljem lisandusid kollane ja must harvem roheline ja tumelilla värvitoon. Värviline lõng saadi taimedega värvimisega.

Paralleelselt setu rahvarõiva muutumisega heledast tumedamaks, muutus ka setudele omane rahvapärane pits. Muutused toimusid nii pitsi valmistamise tehnikas kui värvigammas. 19. sajandi II poolel muutus heegelpits järjest värvikirevamaks ja ühtlasi ka tumedamaks. Kaubavahetuse arenedes hakati kasutama värvilist peenvillast poelõnga nn. "riia lõnga" ja "inglise lõnga" ning siidilõngu. Heegeldamisel kasutati nüüd kollast, lillat, sinist, musta, valget, punast, beeži ja rohelist lõnga.

Heegelmustrid muutusid järjest keerukamateks ja ühtlasi laiemateks, kuni 15 cm laiusteks. Palju kasutatakse geomeetrilist mustrit. Domineerivaks "rist" ja "pööra" ehk rombi motiiv.

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses hakati valmistama heegelmotiividest koosnevaid pitse, mis sarnanesid iiri- ehk gipüürpitsiga. Erinevus seisneb selles, et setu pitsil ei esine reljeefseid motiive.

Värvilisel heegelpitsil oli oluline kindlate värvikombinatsioonide ja mustrite kordumine teatud perioodi järel. Ühes pitsis võis olla korraka 2-8 erinevat värvitooni. Peamisteks värvitoonideks kujunesid: punane, valge, must, kollane, roheline, sinine, beež, lilla ja heleroosa, ereroosa.

Pitsimustrid levisid järeleheegeldamise teel talust tallu. Palju pitse valmis ka omaloominguna. Mustreid võeti ja inspiratsiooni saadi paelte, lintide ja rätikute mustritest.

Setumaa

Setumaa

Värvilise setu pitsi ornamentika

Pitsidel esinev ornamentika on mitmekülgne ja rikkalik. Seda saab väita 19. sajandi teisel poolel valmistatud pitside kohta, mis oma ornamentika keerukuse poolest muudavad pitsi omapäraseks ja ainulaadseks. Setudel on keerulisi kompositsioone moodustavad motiivid. Tähtsat osa setu ornamendi kujunemisel etendab värv. Setu ornamentide värvikoloriidis on põhitoonideks punase värvi erinevad toonid.

Pitsis kasutati palju geomeetrilist mustrit. Domineeriv on “risti” ja “pööra” ehk rombi motiiv) mis on arvatavasti kasutusele võetud *kumagurõivaste* tikandite eeskujul pealiniku otstest.

Setu tikand

Rist oli eesti rahvausundis juba eelkristlikul ajal oluline nõiamärk. Selle hilisem levik seostub nähtavasti rohkem kirikukunstiga mõjudega. Ruut ja romb kuulub eesti

ornamentika põhimotiivide hulka. Risti, ruudu ja rombi motiive heegeldatakse sammastega täidetud fileepinna sisse. Kaheksakanda on samuti eesti rahvakunstis rohkesti kasutatud. Tähendab ta igavest elu ja õndsust. Kaheksakanda motiivi heegeldatakse fileepinna sisse., samamoodi heegeldatakse ka lillornamente, harvem lindude ja loomade kujutisi .

Pühaseräti otsas on lillemotiivid fileepinna sees ja rombid sammastega täidetud fileepinna sees

Kõige hilisemaks peetakse motiividest koosnevaid pitse (19. sajandi lõpp - 20. sajandi algus).

Setu naise pealiniku ots

Peale geomeetriliste motiivide kasutatakse rohkesti taimemotiive, nagu mitmesuguse kujuga õied, lehed, pungad. Ornamentid korduvad pitsimustris teatud aja tagant. Muster moodustatakse reeglina peegelpildis Pitsi värvi- ja mustrilahendus on rangelt paigas.

Värvilise heegelpitsi tehnoloogia

Värvilise heegelpitsi valmistamine on keeruline just pitsile omaste erksavärviliste lõngatoonide tõttu ja nende rohkele kasutamisele ühes pitsis. Setu pitsis kasutatakse puhtaid toone: valge, punane, kollane, must, roheline, sinine, roosa, lilla. Põhivärviks on punase värvi erinevad toonid. Kasutatakse helepunasest kirsipunaseni. Erinevates heegelpitsides on kasutusel heleroosa ja ereroosa. Pitsi heegeldamiseks sobivad lõngad sobitatakse toonide järgi. Kuna ühes pitsis võib olla kasutusel umbes kaheksa erinevat värvitooni siis on oluline, et lõngade toonid omavahel sobiksid. Oluline on ka, et ühes pitsis kasutatavad lõngad oleksid ühest materjalist ja ühejämedused.

Setu pitsile on omane värvikombinatsioonide ja mustrite rütmi kordumine teatud perioodi järel. Mida rohkem on pitsis kasutatud erinevaid värve, seda pikem on mustri kombinatsioon, kui pits koosneb ainult kahest eri värvi lõngast, nt punane ja valge, siis on mustrirütm lühem. Setu pitsis on kasutusel kõik peamised heegelvõtted. Pitsimustrid moodustuvad sammastest ja ahelsilmustest moodustades võrgulise- ehk fileekirjalise pinna. Pitsi heegeldamisel kasutatakse peamiselt ühekordseid sambaid, harvem kahekordseid ja kolmekordseid sambaid. Rea alguses heegeldatakse esimeseks võrgusilmaks neli ahelsilmust (äärmine ja ülemine külg) ning üks samm.

Kõikidel pitsidel on omane üks kuni kaks valmis pitsi ääristavat rida. Välimise heegelrea viimase rea heegeldamisel kasutatakse efektsuse lisamiseks sageli tippu ehk pikood.

Värvivahetuse korral heegelrea serval katkestatakse hegellõng. Katkenud lõngaotsad tuleb peita nõelaga. Nõela jämedus tuleb valida vastavalt kasutatud lõnga jämedusele. Nõel silm peab olema piisavalt suur, et lõng hästi läbi mahuks. Lõngaotsad tuleb peita suunaga sama värvi heegelpinna sisse, vastasel juhul jääb teist värvi lõng pinna seest kumama. Peidetud lõnga pikkus heegelpinna sees peaks olema 1,5 – 2 cm. See on piisav pikkus, et hoida ära silmuste hargnemist.

Värviline heegelpits viimistletakse pärast pitsi valmimist. Heegelpits asetatakse triikimislauale ja kinnitatakse nõeltega ning pressitakse läbi niiske lapi. Valmis pits kinnitatakse nõela ja niidi abil ääristatud eseme külge eelpistetega.

ALGALLIKAD

- Kaarma, M., Voolmaa, A. (1981). Eesti Rahvarõivad. Tln.: Eesti Raamat.
- Kabur, A., Pink, A., Meriste, M. (2010). Meite Muhu mustrid. Tln.: Saara kirjastus.
- Kangro, U. (1998). Värviline setupits. Tallinn.
- Konsin, K. (1967). Eesti pitsid. Tallinn.
- Kurrik, H. (1931). Eesti pitsid. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat VI. Trt.: Tartu.
- Piho, M. (2000). Punane ja valge. Tallinn.
- Pink, A. (2004). Heegeldamine. Tln.: Saara kirjastus.
- Rullingo, A. (2001). Muhumaa: loodus, aeg ja inimene. Tln.: Eesti entsüklopeediakirjastus.
- Vanaselja, S. (2010). Rahvuslikud heegelmustrid. Tln.: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Viires, A., Vunder, E. (1998). Eesti rahvakultuur. Tallinn.

Tallinna Ülikooli käsitöö metoodiline fond.

Rahvarõivad (PINTEREST)

<https://www.pinterest.co.uk/pin/34973334575957102/?lp=true>